

Arkivpodden

Transkribering av Arkiv och beredskap, avsnitt 2, "Planera för det värsta"

Medverkande: Marie Lennersand och Andréa Grängsjö

Produktion och musik: Copyfabriken. Musiken kommer från DayFox via Pixabay och är "royalty free".

[Musik]

Marie Lennersand: Det är ju också så att det som är dagens normalläge är ganska osäkert och oroligt, och därför kan jag tycka att mycket planering och säkerhetsåtgärder kan vara viktiga att göra redan nu.

[Musik]

Andréa Grängsjö: Välkommen till Arkivpodden från Riksarkivet. Planera för det värsta är ämnet för det andra avsnittet av poddserien Arkiv och beredskap. Den här gången ska jag, Andréa Grängsjö, och Marie Lennersand, som är säkerhetschef på myndigheten, prata om vad man gör när det går så illa att man inte kan skydda arkiven. Det kommer att handla om evakuering, undanförelse och förstörelse. Det låter som väldigt svåra saker att genomföra?

Marie: Det är svåra saker. Ett jättestort problem är också att arkiv är i regel väldigt stora. Det är många volymer. Även ett litet arkiv brukar vara ganska stort och det tar tid att flytta dem. När man gör sin beredskapsplanering måste man utgå ifrån att arkiven ska skyddas på plats i den lokal där de befinner sig.

[Andréa hummar instämmande]

Marie: Men vad gör man om det inte går? För det kanske inte gör det. Och det är ju så där att hur läget än är så kan det alltid bli värre.

[Andrëa och Marie småskrattar]

Marie: Och då måste man ha en plan B eller en plan C, till och med.

Andrëa: Men vad gör man, då? Vad gör vi om inte arkiven kan skyddas på plats?

Marie: Jag brukar dela in det där i fyra delar. För det första det jag kallar omdisponering, alltså att man flyttar om arkiven inom eller kanske mellan olika arkivdepåer. Och det gör man ju lite lugnare i förväg. Evakuering, det är en akut flyttning av arkiv om det blir nödvändigt, alltså till exempel om arkivlokalerna blir skadade eller något sånt där. Undanförsel är att vissa särskilt skyddsvärda bestånd flyttas till en annan plats. Och sen förstörelse, det är ju att särskilt skyddsvärda handlingar som inte får komma i fel händer förstörs, helt enkelt. Men om vi börjar med det här med omdisponering, som är när det inte är så kritiskt läge. Man utgår från att alla arkivlokaler ska vara säkra och bra, men det kanske ändå är så att om man tänker igenom det hela ur ett beredskapsperspektiv, kanske man inser att ja, men vissa delar av lokalen är mindre sannolika att de ska rasa om det skulle hända någonting. Ja, att det på något sätt är så att det finns bättre och sämre delar. Då kanske man kan flytta om, så att det som man tycker är mer skyddsvärt hamnar där.

Andrëa: Ja.

Marie: Sen kan det kanske vara så att om man har riktigt god tid, och inser att det här är inte så bra, då kanske man till och med kan låta bygga en ny arkivdepå som är säkrare. För det kan också vara så att man inser att vi borde vara i en annan del av landet eller såna saker. Så det här är en skyddsåtgärd som man gör i förväg. Om det är ett mer kritiskt läge, då pratar vi snarare evakuering. Evakuering gör man när det har gått så illa att man inte har något val. Som jag sa, det är svårt och stort och besvärligt att flytta arkiv. Men om huset brinner eller har rasat eller om det bara är så att man inser att det finns hot som är så stora att vi kan inte vara kvar här, vi måste ha ut arkiven, ja, men då blir det nödvändigt.

Andrëa: Ja.

Marie: Sen är det så här att en evakuering av arkiv tar förmodligen tid att göra och då är det så här: Vad evakuerar man till? Finns det en lokal som väntar? Ja, men, hur då? Om det är så att man evakuerar för att någonting har hänt kan det vara så att arkivhandlingarna har skador av vatten eller brand, eller båda delarna. Om det brinner är det ju ofta så att man släcker med vatten, och då kan det ju bli brandskador, mögel, allt möjligt. Och det måste

man också ta med i det hela. Sen kan det vara så att i samband med att man evakuerar och om det är så att man har känsliga arkiv, kan det ju vara så att värdefulla dokument blir stulna eller att någon nästlar sig in bland evakueringspersonalen för att komma åt känslig information. Det är sånt som man måste ta med i det hela.

Andrëa: Ja, det är viktigt.

Marie: Och det är också så att evakuering är ingenting man bara gör så där på stående fot, utan det krävs kompetens, det krävs erfarenhet. Att man ser hur andra har gjort i andra situationer. Och det krävs metoder, både metoder för hur man packar och flyttar arkiv, men metoder också för att till exempel ta hand om vattenskadade arkivhandlingar och sånt där. Och har man inte kompetens, erfarenhet och metoder, då måste man planera och man måste öva, så att man kan det här.

Andrëa: Ja, då funderar man ju naturligtvis på om Riksarkivet har övat mycket på det här?

Marie: Vi har kanske inte övat på evakuering. Däremot är det så att Riksarkivet har flyttat en hel del. Vi har skaffat nya arkivdepåer. Nu senast flyttade ju Krigsarkivet i Stockholm till de nya lokalerna i Täby. Då krävdes det att man packade ihop alltihop och flyttade i väg det. Och en flytt, även om det inte är en evakuering, så är det så att det är komplicerat och ganska dyrt.

Andrëa: Ja.

Marie: Kan man göra det snabbt och effektivt finns det mycket pengar att spara på det. Att packa ner ett arkiv inför en flytt är ju egentligen väldigt likt att packa ner inför en evakuering. Där var det också så att det var mycket känsliga arkiv som inte fick komma ut till någon. Det var en väldigt god övning inför en riktig evakuering.

Andrëa: Ja, verkligen.

Marie: Och Riksarkivet, vi har funderat mycket på just metoder för hur man packar arkiv och så där, så att ja, vi håller på en hel del med de där sakerna. Det har ju hänt en del stora katastrofer för arkiv runt om i världen. 2009 var den här väldigt hemska olyckan i Köln. Där var det så att man hade byggt, eller man håller på att bygga tunnelbana under stadsarkivet, och det där kollapsade. Hela byggnaden föll ner i ett hål i marken.

Andrëa: Oj!

Marie: Och det var personer som dog. Men det var också så att alla arkivbestånden hamnade liksom i en grop med massa lera. Det var ett väldigt stort arbete att ta hand om. 2014 var det en väldigt stor brand på Nationalarkivet i Sarajevo. Det var en politisk demonstration mot presidentpalatset, där man brandbombade. Och de som gjorde det, kom det fram efteråt, de visste inte att Nationalarkivet låg där, men arkivet blev ju väldigt mycket förstört.

Andrëa: Ja.

Marie: Riksarkivet har haft personal som har varit och tagit del av erfarenheter från det här, för just hur man hanterar de evakuerade mängderna med arkiv som är svårt skadade. Och det har varit viktiga erfarenheter.

Andrëa: Ja. Verkligen.

Marie: Undanförsel är en egen kategori, som inte alls är samma sak som evakuering. Det är ju då att man vid krig eller krigsfara flyttar till exempel arkivhandlingar till en annan plats, som man bedömer som mindre riskfylld än den där de var från början. Och här finns det lagstiftning som styr: lagen om undanförsel och förstöring. Det som ska undanföras enligt den här lagen är då kulturarv, man kallar det i lagen för "egendom av stor historisk eller kulturell betydelse". Men det finns också "egendom av betydelse för totalförsvaret", och det kan vara en massa olika saker, men det kan ju bland annat vara arkivhandlingar. När man pratar om undanförsel är det då inte hela arkiven vi pratar om, utan det är delar som är de mest värdefulla och viktiga som man då kan flytta.

Andrëa: Men det här gjorde väl Riksarkivet under andra världskriget, eller hur var det?

Marie: Det gjorde man. Eller rättare sagt så här: Det var undanförsel av kulturarv från museer och massa olika kulturarvsinstitutioner och arkiv, men då var det bara Riksarkivet i Stockholm som hade undanförsel. Då var fokus på särskilt värdefullt kulturarv. För Riksarkivet skickade man arkivhandlingar till Mälsåkers slott under en kortare period och sen också till Vadstena slott, som ju i dag är en del av Riksarkivet. Då låg Landsarkivet där, som då var en egen myndighet, men som nu ingår i Riksarkivet.

Andrëa: Ja.

Marie: Och Riksarkivet tyckte att det här var väldigt svårt på många olika sätt. Framför allt hade man väldigt svårt att välja vad man skulle prioritera. Man tyckte att hela arkivbestånd var viktiga. Det gick

liksom inte att plocka ut vissa särskilda dokument utan ja, man hade nog egentligen velat ta allting.

[Andrëa småskrattar] Ja.

Marie: Sen tyckte man också att det blev väldigt svårt att hålla i gång verksamheten när man hade skickat i väg sina arkivhandlingar. Men under andra världskriget, den beredskapsplanering som fanns för arkiven, den handlade framför allt om undanförelse och inte så mycket om annan beredskap.

Andrëa: Nej.

Marie: Och det var ju väldigt mycket fokus på, eller fokus var ju helt på kulturarv och det allra mest värdefulla kulturarvet. Men det här ... Riksarkivets erfarenheter var dels att det här var svårt att prioritera, men också att resultatet blev mycket skadade arkivhandlingar. De blev fuktskadade, mögliga, trasiga. Så ja, man var inte så nöjd med det hela. Sen fanns också frågan om vad är en säker plats? När det gäller Vadstena var det mycket diskussioner om det verkligen är säkert. Det är ju ett slott som man kan se. Kommer man med flyg ser man ju det på långt håll.

Andrëa: Ja.

Marie: Det är en jättesvår fråga att lösa. En säker plats är ju den plats som ingen anfaller på, men det vet man ju först i efterhand.

Andrëa: Ja, så är det. Skulle det här gå att genomföra i dag, alltså det här med undanförelse?

Marie: Ja, som sagt, Riksarkivet har ju erfarenheter som säger att det var svårt. Sen är det ju så att i dag är hotbilderna mer akuta än på många decennier, och ett problem är då att om det skulle bli ett kritiskt läge ... Det är ju inte säkert att det finns tid att ägna sig åt undanförelse. Det kan ju vara så att helt plötsligt slår det till. Där kan jag ju tycka att ja, kanske det kan vara viktigt, men samtidigt får man ju inte ha gjort sig beroende av att det ska finnas ett tidsfönster från när man inser att nu måste vi göra det här till att det är gjort. För risken är att man inte hinner. Och det är också så att det som är dagens normalläge är ju ganska osäkert och oroligt, och därför kan jag tycka att mycket planering och säkerhetsåtgärder kan vara viktiga att göra redan nu, så att man inte tänker att man ska göra det en annan gång. Sen, som sagt, under andra världskriget var fokus mycket på kulturarv. Det kan vara viktigt med kulturarv även i dag, men det här skärpta säkerhetsläget och den allmänna utvecklingen i samhället har gjort att det finns väldigt mycket mer information än

tidigare som kan betraktas som känslig, alltså som är skyddsvärd så att man måste ta hand om den. Den kanske man skulle behöva undanföra någonstans, men då pratar vi om jättestora mängder. Och om den är skyddsvärd, ja, men då blir ju en sådan transport jättekänslig. Där är det ju tyvärr så att den tekniska utvecklingen, digitaliseringen, har gjort det mycket svårare att hålla planering hemlig. Det är också mycket lättare att om du transporterar någonstans kan någon annan ganska lätt följa, att det sker utan att du märker det. Det är ju också en besvärande faktor i det här.

Andrëa: Ja.

Marie: Om man tittar på just kulturarv, som undanförelse mycket har handlat om, kan man dels göra andra åtgärder. När det gäller arkivhandlingar som är särskilt värdefullt kulturarv, det är ju inte sånt som vi plockar fram i läsesalarna dagligen, utan där kan man se till att det finns tillgängligt digitalt och att man sen även i fredstid förvarar originalen på en extra säker plats. Alltså så att behoven minskar därför att man redan har extra skydd på de här dokumenten.

Andrëa: Ja, det är både fördelar och, vad ska man säga, nackdelar med den tekniska utvecklingen och digitaliseringen.

Marie: Ja, men precis. Där är det ju också så att man kan ... Digitalisering kan ju göra att man har information i flera kopior, så att man har någon som är jättesäkert förvarad och annan som man använder. Då vet man att den är säker utan att man behöver göra någonting speciellt när det väl händer.

Andrëa: Ja, precis. Du nämnde ju tidigare ett sista alternativ: förstöring. Betyder det verkligen att man ska förstöra material?

Marie: Ja, det betyder det. Den här lagen om undanförelse och förstöring, den handlar inte bara om undanförelse, utan där står att om undanförelse inte är en tillräcklig åtgärd eller inte rimligen kan genomföras, får egendomen förstöras om det finns betydande risk för att den kan falla i en angripares händer och underlätta dennes krigsansträngningar.

Andrëa: Oj, oj, oj.

Marie: Ja, det känns ju väldigt konstigt att tänka sig att man ska förstöra arkiv och det är verkligen inte något man skulle göra lättvindigt. Men i beredskapsplaneringen måste det ingå att man identifierar om någonting i arkiven är så känsligt att det faktiskt borde förstöras, om man hamnade i en sådan situation. Alltså om risken var

att man inte kunde skydda det, utan att det skulle komma i fel händer.

Andrëa: Ja.

Marie: Det kan vara information som rör Sveriges säkerhet eller personer med skyddade identiteter som skulle kunna vara måltavlor för angrepp eller något sånt där. Här ska man utgå från sin säkerhetsskyddsanalys så att man har identifierat vad som är känsligt på den nivån.

Andrëa: Ja.

Marie: Det är ju där jag också vill varna lite för att man tror att arkiven är inaktuella. Man får inte bara fokusera här på sådant som är liksom helt nytt, utan känslig information ... Dokument kan finnas i äldre versioner i arkivet. Till exempel en ritning, den kan du ha gjort om flera gånger, uppdaterat lite grann, men det betyder inte att den gamla versionen är helt inaktuell. Det kan ju vara så att någon illasinnad har nytta även av äldre saker i arkivet.

Andrëa: Ja, precis.

Marie: Så att man inte glömmer bort det. Det kan också vara risken. Och då är vi tillbaka till där vi började i förra avsnittet, att arkiven måste vara en del i verksamhetens beredskapsplanering, för om det finns uppgifter som är känsliga på en sån nivå att de måste förstöras i arkivet ... Det är ju inte arkivariernas ansvar att veta det eller att ta hand om det, utan det måste på högre nivå i verksamheten vara så att man tar ansvar för det.

Andrëa: Ja.

Marie: Men har man identifierat att det finns saker som borde förstöras, då måste man veta hur det går till. Det är liksom inte bara att göra det, utan då måste man ha tagit fram metoder för det i förväg. Och sen måste man naturligtvis också ha bestämt i vilket läge gör man det här, vem bestämmer att det ska göras? Alltså allting det där. Och ja, som sagt, jobbar man med arkiv känns det som en jättejättekonstig tanke med förstöring.

Andrëa: Ja, verkligen.

Marie: Ja. Det kan ändå komma till sådana situationer, och då är det som med all beredskapsplanering: Har man tänkt igenom det i förväg då vet man vad som förväntas om den dagen kommer, så att man inte står med det då.

Andrëa: Ja, men precis. Finns det några historiska exempel på att man har förstört arkiv?

Marie: Det finns nog faktiskt en hel del, men ett exempel som, vad ska vi säga, är från ett tag sen, men ganska tydligt, är när Sverige under stora nordiska kriget förlorade slaget vid Poltava. Då är vi på 1709. Det är rätt länge sen, men då var det så att Karl XII var med ute i fält och hade sitt kungliga kansli med. Det betydde att de faktiskt hade en massa dokument som de arbetade med. Det fanns ett litet arkiv, fältkansliets arkiv, och det här var aktuella handlingar från de som styrde landet. Det ville man absolut inte skulle hamna i ryssarnas händer.

Andrëa: Nej, förstås.

Marie: Det var ju massor med känslig information om vad man hade planerat och så vidare. Och där är det ju så att det finns en version av historien som säger att när man insåg att man hade förlorat och att allt var kört, bränner tjänstemännen i kansliet arkivet. Förstör allting. Sen finns det de som har tänkt, men tänk om de inte gjorde det? Tänk om ryssarna tog det där? Tänk om det ligger i något arkiv i Moskva och väntar? Man förstår precis varför de ville förstöra arkivet i det där kritiska läget, men under de århundraden som har gått är det så många historiker som har söjt att det finns en lucka i Riksarkivet där. Man hade så gärna velat ha de där dokumenten. Det var nödvändigt att göra det, men efteråt blir det ett jätteproblem. Det var ju naturligtvis ett problem för dem, även då i kansliet, att de inte hade tillgång till sitt arkiv längre.

Andrëa: Ja, och att fatta beslutet att förstöra också.

Marie: Ja. Det var nog inget lätt beslut, fast det var väl inte så lätt att ... Det där var ju en väldigt besvärlig situation på alla sätt.

Andrëa: Ja.

Marie: Men sen har man ju då hoppats att man skulle hitta det som sagt, men ... Även om Sveriges förhållande med Ryssland inte har varit så bra under långa tider, har det ju ändå varit perioder av spänning och historiker har letat efter det där ända sedan 1800-talet. Hade ryssarna haft det där arkivet skulle de ju ha avslöjat det någon gång, kan man ju tycka. Och det finns faktiskt vittnen som såg att de brände det. Men det är just egentligen den typen av förstörelse som vi pratar om här – tjänstemännen i kansliet inser att nej, men det här går inte. Vi måste förstöra arkivet. Och då gör man det.

Andrëa: Starkt gjort.

Marie: Ja.

[Andrëa skrattar] Och nödvändigt.

Marie: Nödvändigt, besvärligt. Men ja, det är de svåra besluten i de svåra situationerna.

Andrëa: Ja, nu har vi ju fått reda på en massa saker. Men vad är det viktigaste att tänka på för att skydda arkiven?

Marie: Man behöver ju göra den här planeringen. Identifiera sina hot, skyddsvärden och så vidare, så att man minskar sårbarheterna och får bra skyddsåtgärder. Men man ska nog också ha tänkt igenom allt det här med evakuering, undanförsel och förstörelse. Det är ju olika former av plan B. Inget av dem är egentligen något bra alternativ.

[Andrëa småskrattar] Nej.

Marie: Det är sånt som man gör när man inte klarar det på något annat sätt.

Andrëa: När man måste.

Marie: När man måste, precis. Men när man hamnar i den situationen, så ... I ett krisläge behöver man sina krisplaner, så att säga. Därför är det viktigt att man har tittat på det i förväg så att man vet vad man ska göra.

[Andrëa hummar instämmande]

Marie: Och man ska vara medveten om att i den situationen, så ... Innehållet i arkiven kan ju skadas. Om man nu evakuerar kan det vara för att det brinner, att det redan är skador. Men det kan ju bli ännu mer skador när man evakuerar eller vad man nu gör. Det kan också vara ganska riskfyllt för personalen och det ska man väl inte underskatta. Men ja, man gör det väl ändå i hopp om att det ska på något sätt leda till någonting bättre. Så att ja, måste man så måste man.

Andrëa: Att det mesta ska kunna räddas ändå.

Marie: Ja, att man ska kunna rädda någonting, i alla fall.

Andrëa: Tack, Marie. Nästa gång handlar det om den värsta dagen i Riksarkivets historia eller vad man gör när det är för sent.

Tack för att du har lyssnat på Arkivpodden. Podden som vill sprida kunskap, tankar, kultur och öka intresset för arkiv och samhällsviktig information. Vill du veta mer om Riksarkivet, gå in på riksarkivet.se. Vi som har gjort den här poddserien är Andréa Grängsjö och Marie Lennersand från Riksarkivet.

[Musik]